

GYULAI LÍVIUSZ: JÓNÁS

A cethal nemezise

VARGA ZOLTÁN

GYULAI LÍVIUSZ NEGYEDSZÁZADA KÉSZÜLT SZATIRIKUS JÓNÁS-VARIÁCIÓJÁNAK ÖKOLÓGIAI VÁDIRATA AKTUÁLISABB, MINT VALAHA.

Huszonöt esztendővel ezelőtt, az 1977-es *Új lakókat* követően közel két évtizedes kihagyás után, a *Jónás* című rajzfilmmel tért vissza a grafikusművész Gyulai Líviusz az animációs rövidfilmkészítéshez – időközben sorozatokat jegyzett, a *Jómadarakat* (1979–80) és a *Tinti kalandjait* (1987–89). A *Jónást* 1998-ban Cannes-ban a versenyprogramban vetítették; sikerét követően Gyulai folytatta az animációs rövidfilmeket. A *Golyós mese* (1999), a *Szindbád, bon voyage!* (2000), *Az én kis városom* (2002), a *Könny nem marad szárazon* (2003), a *De Ronch kapitány naplója* (2007) vagy *Az őrangyal* (2009) az utóbbi évtizedek egyik legmarkánsabb stílusú animációs munkásságát eredményezték itthon. A rendező Jónás-variációja a bibliai történet satirikus újraírásától (avagy átrajzolásától) az ökológiai katasztrófára figyelmeztető vádiratig jut el; a művészre jellemző ironikus közelítésmód köntösébe burkolt problémák az eltelt negyedszázad során csak még égetőbb kérdéssé fajultak.

SEGÍTSÉG, HAL NYELT EL!

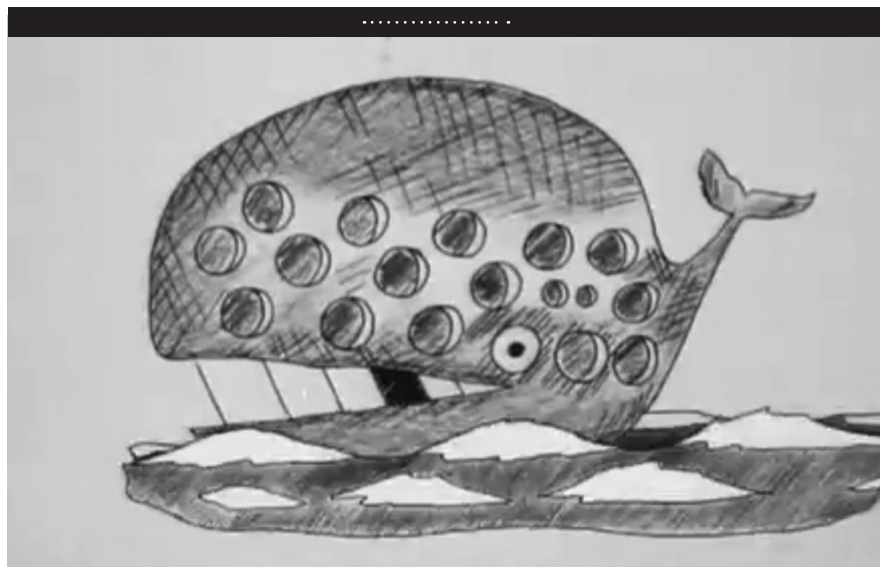
Az illusztrátorként jól ismert művész nem először, nem is utoljára fordult Jónás történetéhez: korábban rézkarcban dolgozta ki a rajzfilm alapötletét – a cethal „új lakója” kényelmesen berendezkedik a bálnabendőben –, később Babits Mihály *Jónás* könyvének 2001-es kiadásához készített litográfiákat. A mindössze négy perces rajzfilm az előbbi változat pazar kiterjesztéseként, továbbgondolásaként született, utóbbihoz a közös bibliai forrás köti. Míg Babits elbeszélő költeménye az eredeti szöveg mind a négy egységének egyéni átíratát kínálja, addig Gyulai variációja csak a második történetegységre épít – az engedetlen próféta három napot s három éjjelt tölt a cethal gyom-

rában –, amely irracionalitása, csodás elemei révén a köztudatban mindmáig elevenen él. A bibliai történet Gyulai által is felhasznált mozzanatai Carlo Collodi meséjében és az abból készült Walt Disney-mesterműben, a *Pinokkióban* (1940) is megtalálhatók, a teljes Jónás-történet pedig egy számítógépes animáció, a *Jónás és a zöldségmesék* (2002) dolgozta fel – mondani sem kell, Gyulai Líviusz puritán rajzfilmje a tiszteletbeli előzményre éppúgy nem hasonlít, mint ahogy a zöldségfigurákat szerepeltető kalandos musical-komédiához (!) sem áll közel (finoman szólva). Szavak nélkül lejátszódó, csupán két szereplőre – Jónásra és a cethalra/bálnára – komponált, minimalista látványvilágot kínáló satirája voltaképpen az eredeti tantörténetet sajátos robinzonáddá változtatja, amelyben a szigetnek a cethal belseje feleltethető meg (nem mellékes adalék, hogy Gyulai *Robinson Crusoe*-illusztrációkat is készített). Míg a *Pinokkióban*

az egyetemes animációtörténet nagy pillanatait tartogató csúcsponton a cethal belső börtönvilágában is játszódnak jelenetek, érdekes módon a *Jónás*ban csak kívülről – a főhős által vágott „ablakkerek” mögött – láthatjuk, mi történik belül, a bálnában. Ebben rejlik egy önreflexív gesztus: a képmező köralakú leszűkítése a *Jónást* a némafilmek jellegzetes vizuális eszközhasználatához közelíti, a maszkolással készült felvételeket idézi meg. Ugyanakkor ez a képalkotás valamiféle kívüllálói pozíciót is lehetővé tesz a nézőnek: mivel sohasem kerülünk igazán közel a túlbuzgó Jónáshoz, egyfajta megfigyelőként követhetjük végig, mi történik „odabent”.

Gyulai Jónásáról nem tudni, miféle isteni megbízatás elől menekül (ha menekül bármi elől egyáltalán), a nyitó képsorok *in medias res* a zúgó tenger habjait láttatják, egy árva árboc ágaskodik csupán a csattogó-villámszóró fellegek alatt. A hullámok úgy tűnnek olykor, mintha kézfejet formáznának, az árboc pedig ceruza vagy toll is lehetne: akár a versíró Babitsra, akár a rajzoló Gyulaira tett (ön)reflexióként is megállja helyét ez a geg, amelyhez hasonlót többet is tartogat a *Jónás* képi humora. Ilyen mindjárt az árboc átváltozása: oszlopként hősünk álldogál rajta, gyufaként sütéshez használatos, gyertyaként világítani lehet vele. Jónás gátlástalanul feltalálja magát, minden a rendelkezésére áll, legyen szó – újfent önreflexív poénként – a főcím O betűjéről (amely úszógumiként segít a vízfelszínen maradni) vagy mindenekelőtt a cethalról.

„Meg nem újuló erőforrás”

ROMBOLÓ EZERMESTER

Az elnyeletéstől kezdve éleződ- nek ki igazán az addig „ártalmat- lanabb” humorral kedveskedő gegek, s a gombszemű pálcikafiguraként megfor- mált Jónásból egyre inkább antihős válik, míg a súlyos-ormóttan cethal a tehetetlen áldozat szerepkörébe kényszerül. A Jónás-történetet vizsgáló tanulmányában az irodalomtudós Hans Robert Jauss (az írás magyarul a szerző *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika* című kötetében olvasható) az engedetlen prófétát „a modernség deheroizált »hőseinek« távoli őseként” értelmezi, s voltaképpen ehhez a közelítésmóddhoz csatlakozik Gyulai is. A rajzfilm azonban nem a kudarcra ítélt menekülés vagy az engedetlenség révén teszi antihőssé, hanem azáltal, amit ez a Jónás magától értetődően tesz: az óriáshalat saját privát „meg nem újul” erőforrásként feléli, elfogyasztja. Kezdetben egy kitört fog, majd – a kissé abszurd rajzfilmhumor ra- gyogó példájaként – a bálna testén ejtett kőralakú kivágás jelzik félreérthetetlenül az ember(ke) igényét a korlátlan ki- és felhasználásra. Jónás előbb csak éhségét csillapítja (a cethalból vágva ki ebédjét), igényei azonban az önfenntartástól egyre inkább a civilizáció áldásainak újratere- mítése felé tolnak: fest és fürdőt vesz, a kőralakú kivágások gyarapításával való- ságos luxushajóvá változtatja a lassan pőfögő óriáshalat (még hajóavató cere- móniát is rögtönöz!), s vörösre mázolja a bálna oldalát.

Jónás cinikus művész, aki az általa pusztított nagy halban kis halakat fest

„Egyre inkább antihőssé válik”

a vászonra – nem érdektelen párhuzam, hogy Albert Camus novellája, a *Jonas vagy a mester dolgozik* címszereplője festő- művész, akit ugyan nem cethal, hanem a maga ácsolta padlástér sötétsége nyel el. S Jónás romboló ezermester is, akinek – hasonlóképpen, mint a klasszi- kus amerikai rajzfilm figuráinak – akár a semmi közepén is a keze ügyébe kerül bármilyen tárgy, amire csak szüksége van, a horgászbottól és a fűrészről kezd- ve a serpenyőn és a festékesvödron át a létráig és a pezsgősüvegig. (Nemcsak a burleszk által ihletett rajzfilmben, de az élőszereplős burleszkben is talál- hatunk előképet: A *navigátor*, Buster Keaton 1924-es klasszikusának főhőse és menyasszony-jelöltje az óriáshajón rekedve kénytelenek feltalálni magukat; ám Jónás izgágaságával ellentétben ők legfeljebb maguknak ártanak balfogá- saikkal, a természetnek nem.) Küllemé- ben – leegyszerűsített megjelenítésével – Gyulai Jónása a *Rózsaszín Párduc*-szé- ria Kisemberként emlegetett nevenincs intrikusát idézi; utóbbi mindig pórul jár, a Párduc állandóan kifog rajta, itt azon- ban a képlet éppen fordított: ha a Pár- duc a Kisember nemezise, akkor Jónás a cethalé. Ahogyan Jónás egyre nagyobb teret igényel (a természetből, a világ- ból), úgy fogy el a bálna: kiszipolyozva és kilyuggatva a behemót végül hullám- sírba süllyed.

Korábbi és későbbi műveihez képest komorabb témákkal terhes rajzfilmjével Gyulai bevallottan a környezet felélé- sének paraboláját dolgozta ki: „szeret-

ném, ha maguktól jönnének rá a nézők, hogy a *Jónás*-film a világ elpusztításá- ról szól” (Magyar Nemzet, 1998. május 5.). A „mögöttes jelentést” kínáló ani- mációnak nagy hagyományai vannak a magyar (és a közép-kelet-európai) filmtörténetben (lásd erről *Vörössel festett láncok* című esszémet: *Filmvilág* 2014/6). Ebben a sorban Gyulai *Jónás*-át különlegessé teszi, hogy az „áthallásos” fogalmazásmódot már nem a diktató- rikus berendezkedést célzó politikai kritika jegyében – s nem cenzurális kö- töttiségek ellenében – használja, ille- ve nem is közvetlenül politikai, hanem ökológiai (az újabb szakzsargonnal élve: ökokritikai) gondolatok közlését céloz- za. (Bár nem lehetetlen a politikai értel- mezés sem: Orosz Anna Ida arra hívja fel a figyelmet – a *Filmarchivum.hu* oldalon –, hogy a vörössel bemázolt cethal az egykor szuverén államokat bekebelező Szovjetunióra, a bálna végzete pedig a szovjet expanzió csődjére is utalhat.) A *Jónás* teljes mértékben beleillik az ökotudatos, illetve ökokritikai közép- kelet-európai animációk kollekciójába (Gerencsér Péter nemrég közölt hiány- pótló esszét ezekről a művekről: *Filmvi- lág* 2020/12), s azt a vonulatot példáz- za, amely azt fürkészi, hogy az ember miként zsákmányolja ki az erőforrásokat s teszi tönkre az ökoszisztémát.

A *film befejezése* mégis kétértelmű, ez pedig az eredeti Jónás-történet szokatlan végzavával rokonítható, a (szó szerint) nyitva hagyott kérdéssel (amely Jauss szerint „a mai olvasó számára minden bizonnyal meglepően modern”). Miután Gyulai Jónása ismét a tengerben hanyko- lódik, újra cethal nyeli el – s minthogy rögtön a vége főcíme következik erre, joggal sejthetjük, hogy minden kezdődik elől- ről, Jónás ezt a jószágot is „feléli” majd. Csakhogy a főcím után még egyszer lát- hatjuk a nyugodtan úszkáló, (akkor még) sértetlen cethalát, s néhány másodpercre elbizonytalanodunk: talán – bármily való- színűtlen is ez – Jónás tanult a történetek- ből, s ezentúl mértékletesen és józanul bánik a természettel. Mielőtt azonban ez a halvány reménysugár felülírná a koráb- bi történetek borúlátó diagnózisát, szép csendben – szinte észrevétlenül – eltűnik a bálna egyik foga. Emlékeztetőül: az első cethal felélésének folyamata is egy fog kitörésével kezdődött...

Az esszé szerzője a Magyar Művészeti Akadémia Ösztöndíjprogramjának ösztöndíjasa.